

ОСВІТА ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

О.А. Кулініч, Л.М. Зарецька

Досліджено роль освіти в економічному розвитку в умовах становлення ринкових відносин в Україні. Проаналізовано зміни освітніх потреб суспільства при переході до постіндустріального розвитку. Уточнено соціально-економічну суть освітньої послуги. Розкрито соціально-економічні передумови трансформації та економічні проблеми розвитку системи освіти в Україні.

Ключові слова: освіта, економіка, передумови, послуга, постіндустріалізація, потенціал, реформа, бюджет, інвестиції, управління.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

О.А. Кулинич, Л.Н. Зарецкая

Исследована роль образования в экономическом развитии в условиях становления рыночных отношений в Украине. Проанализированы изменения образовательных потребностей общества при переходе к постиндустриальному развитию. Уточнён социально-экономический смысл образовательной услуги. Раскрыты социально-экономические предпосылки трансформации и экономические проблемы развития системы образования в Украине.

Ключевые слова: образование, экономика, предпосылки, услуга, постиндустриализация, потенциал, реформа, бюджет, инвестиции, управление.

EDUCATION AS A FACTOR OF SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT

O. Kulinich, L. Zaretskaya

The role of education in economic development in the conditions of the market relations formation in Ukraine is investigated. Changes of educational requirements of the society upon transition to post-industrial development are analyzed.

The social and economic essence of educational service is specified. The leading role of the state in creation of operating conditions of an education system in the conditions of formation of the market relations in Ukraine is defined. Social

and economic prerequisites of transformation and economic problems of the education system development in Ukraine are revealed.

Higher education system as realization of the role of education in spatial development of economy is considered. It is offered to use quantitative relation of the comparison of education system productivity and the improvement of innovative qualities of public product increase as a reliable assessment of the effective economic role of education. It is proved that long-term reforming of educational sphere leaves efficiency of economic role of education low in all regions of Ukraine, and growth of a number of highly educated persons isn't accompanied by satisfactory dynamics of the investment activity of market entities. Imperfection of functions differentiation, powers and sources of the education financing at the state, regional and local level that doesn't allow using effectively funds which are allocated for the development of education is proved. The solution of problems concerning realization of uniform state educational policy at all levels, preservation of educational institutions independence and formation of resistant sources for their financing that is possible at the expense of multichannel financing mechanisms, including financing via the mechanism of joint possession and change of functions of governing bodies by education, by means of combining public and state forms of government education at all levels is considered. In recent years a significant amount of data which confirm the existence of a direct link between the investments into education and economic growth, where the essential role is played by the society's expenses on higher education, has been analyzed. It is proved that improvement investments into the human capital quality is directly relevant to the economic growth.

Keywords: *education, economy, pre-conditions, favour, post-industrialization, potential, reform, budget, investments, management*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасній науці освіта набуває значення одного з основних чинників соціально-економічного розвитку. Рівень освіти визначає інтелектуальний потенціал держави як найважливішу складову національного багатства.

Становлення ринкових відносин в Україні започаткувало процеси реформування освітньої сфери. Проте ефективне використання вітчизняної системи освіти як чинника прискорення соціально-економічного розвитку країни, її входження в ринок відбувається суперечливо, не завжди супроводжуючись своєчасною розробкою відповідних правових та організаційно-економічних механізмів. Недостатнє теоретичне опрацювання ролі та стратегічних цілей розвитку системи освіти в Україні, кожного із суб'єктів, що беруть участь у соціально-економічному розвитку й формуванні інтелектуального потенціалу країни, уповільнює освітню реформу, не дозволяє ефективно використовувати наявні й залучати додаткові ресурси у сферу освіти. Обмеженість бюджетних можливостей і

низький потенціал позабюджетних джерел у поєднанні з неповним використанням ринкових елементів господарювання значно утрудняють формування економічних умов ефективного розвитку системи освіти.

У цих умовах важливого значення набувають об'єктивний науковий аналіз економічних відносин у сфері освіти, дослідження їх особливостей у процесі реформування української економіки, обґрунтування теоретичних принципів та організаційно-економічних методів управління функціонуванням і розвитком системи освіти. Як особливо значуща на перший план висувається проблема теоретичного обґрунтування й розробки організаційно-економічних механізмів, що забезпечують стабілізацію економічної ситуації в освітній галузі, її інноваційний розвиток в умовах становлення ринкових відносин і заснованих на збалансованому поєднанні державних і ринкових регуляторів в управлінні вітчизняною освітою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти економіки громадського сектора та сфери послуг, включаючи економічні проблеми освіти, розглядалися у працях таких вчених: О.М. Бабіча, О.П. Єфремова, В.А. Жаміна, Є.Н. Жильцова, В.М. Зуєва, В.В. Івантера, В.І. Капелюшнікова, В.Є. Комарова, С.Л. Костяняна, Я.І. Кузьміна, В.І. Марцинкевича, С.Г. Струмилина, В.О. Садовничого, А.І. Субетто, В.М. Филипова, В.В. Чекмарьова, Д.І. Чупрунова, Л.І. Якобсона, а також Д. Белла, У. Берквіста, М. Баумена, І. Бертрана, Є. Денисона, Дж. М. Кейнса, Я. Корнаї, Е. Тоффлера, Д. Уілера, Т. Шульца та ін.

Об'єктами дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців є роль і внесок освіти в соціально-економічний розвиток, економічна суть витрат на освіту, її ефективність, питання управління інвестиціями, інноваціями та якістю у сфері освіти. У дослідженнях більшості вчених освітні послуги розглядаються як продукт громадського сектора економіки, що впливає на соціально-економічний розвиток держави, аналізуються умови формування ринку освітніх послуг, досліджується його взаємодія з ринком праці [1].

У той же час, недостатньо розробленим залишається питання про цілі і міру дії ринку на функціонування системи освіти України. Вимагають поглибленого опрацювання проблеми розвитку методів прямого й непрямого економічного регулювання державою сфери освіти, визначення необхідних обсягів і механізмів його фінансування з урахуванням специфіки окремих рівнів освіти, підвищення

економічної ефективності функціонування освітніх установ в умовах ринку.

Усе викладене й зумовило вибір теми статті, мету та завдання дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є формування і теоретико-методологічне обґрунтування принципів та організаційно-економічних методів управління системою освіти в умовах становлення ринкових відносин в Україні.

Для досягнення зазначеної мети в статті вирішувалися такі основні завдання:

– дослідження ролі освіти в соціально-економічному розвитку України, аналіз змін освітніх потреб суспільства при переході до постіндустріального розвитку, систематизація функцій освіти й освітніх потреб сучасного суспільства;

– аналіз стану вітчизняної системи освіти та її проблем як відображення протиріч транзитивного періоду економічного розвитку, виявлення соціально-економічних передумов трансформації й економічних проблем розвитку системи освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль освіти як чинника соціально-економічного розвитку країни в сучасних умовах постійно зростає. Її багатоаспектність зумовлена функціями, що реалізуються у відносинах суспільства й економіки. Соціальна, культурна, духовно-виховна функції освіти є відносно беззаперечним предметом вивчення відповідних наук. Визнання ж економічної ролі освіти, розробка оцінок її ефективності і спрямування росту – проблема, від вирішення якої залежить, чи буде скасована вражаюча невідповідність продуктивності освіти й очікувань економіки у відношенні її значущості [2].

Зміна місця й ролі людського чинника в транзитивному та постіндустріальному суспільстві, удосконалення матеріальної основи сучасного виробництва істотно підвищили роль освіти й зумовили необхідність перегляду традиційних форм економічної оцінки внеску освіти в соціально-економічний розвиток країни.

Проблеми системи освіти зумовлені трансформацією індустріального суспільства в постіндустріальне. Вони відображають протиріччя перехідного періоду економічного розвитку, ускладнення взаємозв'язків сфери освіти й ринку праці, що виявляється в зростанні функціональної неписьменності зайнятого населення, і вимагають перегляду змісту навчання та зміни системи економічних відносин у сфері освіти.

Представники сфери освіти наголошують, що якість вітчизняної освіти не настільки низька, як прийнято вважати. При цьому низька затребуваність економікою науково-інтелектуального ресурсу, утвореного системою освіти й, особливо, університетським сектором, зумовлена неприйнятністю виробничих систем.

Відсутність масового попиту підприємств на інтелектуальну компоненту пов'язана з незадовільними темпами інноваційної модернізації української промисловості, із залежністю від сировинних чинників. Навпаки, бізнесмени звинувачують систему освіти в «освітньому сепаратизмі», замкнутості на цілях саморозвитку, наслідки якого – неприйнятна якість освітніх послуг і наукового продукту, недовиробництво наукового й інтелектуального потенціалу, здатного забезпечити інноваційну компоненту розвитку. Населення України, що в останні роки практично на 100 % забезпечене вищою освітою, не відчуває покращення матеріального стану, пов'язаного зі зростанням освітнього статусу.

Кожна позиція має під собою емпіричні засади. Одні науковці наголошують на відсутності статистичних підтверджень кореляції особистих доходів й освітнього рівня населення, прибутку підприємств й освітнього статусу працівників [2]. Інші, дослідивши чинники економічної динаміки країн Латинської Америки, стверджують, що зростання освітнього рівня населення не призвело автоматично до збільшення ВВП цих країн, а тільки посилило соціальне розшарування суспільства.

Економічна суть освіти якнайповніше розкривається через одночасний аналіз освіти як особливої потреби, як послуги, інституту і сфери громадського сектора економіки. Соціально-економічна суть освітньої послуги виявляється через її представлення як композиції чистого громадського й чистого особистого блага. Як чисте особисте благо освітня послуга виступає об'єктом купівлі-продажу, має ринкову ціну, характеризується наявністю можливості вибору споживачем форми і способів задоволення потреби в освіті. Освітня послуга як громадське благо характеризується спільним характером споживання, невиключеністю, неподільністю, породженням значного зовнішнього екстернального позитивного ефекту, який виражається у високих темпах продуктивності праці й економічного зростання, підвищенні соціальної стабільності й посиленні конкурентоспроможності національної економіки [1].

Різноманіття зовнішніх ефектів від послуг освіти не може бути оцінене з чисто ринкових позицій і тільки за ринковим критерієм – прибутком, оскільки існує протиріччя поточних індивідуальних і

довгострокових громадських переваг. Це є основою визначення форм і методів і диктує необхідність активного державного регулювання освіти в умовах переходу до ринку, включаючи його пряму й непряму фінансову підтримку, надання гарантій у здобутті базової освіти, забезпечення рівнодоступності освіти за рахунок перерозподілу доходів (трансфертів), виробництво освітніх послуг у державному секторі, пом'якшення нераціональності індивідуальної споживчої поведінки, створення ринкової інфраструктури і відповідних ринкових інститутів у сфері освіти. Роль держави в створенні умов функціонування системи освіти в умовах становлення ринкових відносин в Україні носить провідний характер.

Ринкова трансформація української системи освіти на сьогодні має суперечливий характер. Зміна системи економічних стосунків в Україні, з одного боку, знайшла свій вияв у підвищенні господарсько-правової самостійності освітніх установ, зміні структури і джерел фінансування державних освітніх установ і розширенні їх підприємницької та іншої діяльності, що приносить прибуток, формуванні ринку освітніх послуг і виникненні конкуренції, переході від розподільних до регулюючих методів управління. З іншого боку, з'явилися нові проблеми і протиріччя:

- відносно низькі обсяги державного фінансування освітніх установ;
- послаблення системи державних гарантій і регулюючої ролі держави у сфері освіти;
- низький рівень доходів більшості громадян обмежує можливості здобуття освіти, призводить до регіонального «замикання» ринку освітніх послуг.

Беззаперечно, економічна роль освіти реалізується, передусім, по відношенню до економічного зростання. Оскільки розвиток інтелектуального потенціалу – продукт системи освіти, що нарощує нові знання, забезпечує інноваційно-технологічне вдосконалення виробництва, то його втілення у приріст суспільного продукту забезпечує економічне зростання. Разом з тим ця роль істотна і по відношенню до просторового розвитку економіки. Система вищої професійної освіти, що є зоною концентрації територіальних інноваційних тенденцій, забезпечує удосконалення просторових форм, насамперед процесів галузевої кластеризації [3].

Слабка можливість регіональної освіти продуктивністю своєї діяльності вплинути на інноваційне зростання зумовлена причинами, що пов'язані з проблемами функціональності системи ВПО – неефективним механізмом реалізації призначення цієї сфери.

Ключовим в їх вирішенні є утворення механізму функціонування системи ВПО, пов'язаного за змістовими аспектами будови з цільовими індикаторами розвитку виробничих одиниць регіону, а за структурними аспектами – з прогресивними (мережними, кластерними) формами організації економічного простору.

Завдання консолідації науки, освіти й виробництва, адекватної тенденціям інноваційної модернізації, а також перспективи кластеризації економіки зумовлюють утворення складних механізмів взаємодії університетів один з одним, з науковими та виробничими одиницями, з конгломератними й гібридними видами зв'язків та мережною взаємодією за схемою «цент-периферія». Такий механізм дозволить трансформувати систему ВПО в «індустрію наукових знань», що утворює основний ресурс «економіки знань», якість якого відповідає стандартам інноваційного зростання.

Співвідношення процесу освіти і кваліфікаційного росту працівників відповідно до сучасних потреб обумовлює необхідність інвестицій у розвиток системи знань наукового фонду суспільства, у фундаментальні й прикладні дослідження, кваліфікаційне зростання та покращення структури науково-педагогічного складу працівників навчальних закладів, посилення їх соціальної захищеності в умовах становлення ринку, тобто всього того, що дозволяє науковим знанням ставати більш доступними й допомагає отримувати більш високу віддачу спеціалістів при реалізації інноваційних проектів [3].

Такий просторово-економічний масштаб ролі освіти призводить до необхідності розглядання системи ВПО як науково-освітнього каркасу – конструкції, що надає концептуальність регіональним тенденціям інноваційної модернізації.

У кількісному відношенні зіставлення продуктивності системи освіти і приросту суспільного продукту (покращення його інноваційних якостей) дозволяє отримати достовірну оцінку ефективної економічної ролі освіти.

Вітчизняна ситуація у такому зіставленні заслуговує на прискіпливу увагу, оскільки істотною мірою відображає результати багаторічного реформування цієї сфери.

Ураховуючи посткризовий період, можна констатувати той факт, що низька ефективність економічної ролі освіти властива всім регіонам України, у тому числі й таким лідерам інноваційної модернізації економіки, як Київ, Харків, Львів, Донецька і Дніпропетровська області. Зростання кількості осіб із вищою освітою не супроводжується задовільною динамікою інвестиційної активності більш ніж у 49% числа суб'єктів [4].

Отримані оцінки примушують замислитися, чи є їх значення статистичним парадоксом або відображенням глибоких проблем економічної функціональності системи освіти.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформулювати наступні основні висновки й рекомендації з управління вітчизняною системою освіти як чинником соціально-економічного розвитку України в умовах транзитивної економіки.

На сучасному етапі розвитку економіки України, що характеризується обмеженістю доходів значної частини населення і нерозвиненістю системи кредитування освіти, особливого значення набуває пряма державна фінансова підтримка процесів отримання освітніх послуг. Розширення обсягів залучення позабюджетних коштів на основі спеціально адаптованої для сфери освіти концепції іпотечного кредитування, розвиток субсидіарного підходу до фінансування освіти може відбуватися паралельно із стабілізацією економічної ситуації в Україні і зростанням доходів громадян.

Недосконалість розмежування функцій, повноважень і джерел фінансування освіти на державному, регіональному і місцевому рівні не дозволяє ефективно використати засоби, що направляються на розвиток освіти. Вирішення проблем реалізації єдиної державної освітньої політики на всіх рівнях, збереження самостійності освітніх установ і формування стійких джерел їх фінансування можливо за рахунок механізмів багатоканального фінансування, включаючи фінансування через механізм співвласництва та зміни функцій органів управління освітою, за допомогою поєднання громадських і державних форм управління освітою на всіх рівнях.

Таким чином, інвестування в покращення якості людського капіталу має безпосереднє відношення до економічного зростання. Протягом останніх років було зібрано значну кількість даних, які доводили наявність прямого зв'язку між інвестиціями в освіту та економічним зростанням, істотну роль у цьому відіграють витрати суспільства на вищу освіту[4].

У результаті проведених досліджень можна дійти висновків:

1. Чім вищий у країні показник середнього числа років, які громадяни витрачають на освіту, тим швидше зростає її економіка.
2. У країні, де вища освіта розвивалася більшими темпами, спостерігалися і більш високі темпи економічного зростання.
3. Значення освіти як чинника виробництва пов'язано з його впливом на продуктивність.
4. Освіта здійснює позитивний вплив на інвестиції у фізичний капітал, що також сприяє економічному зростанню.

Усе перелічене вище доводить, що інвестиції у підвищення якості людського капіталу є умовою розвитку всіх секторів економіки, всезростаюча роль освіти в модернізації економіки відображена керівництвом країни в основних напрямках соціально-економічної політики, де наголошується, що модернізація країни спирається на модернізацію освіти, на її змістовне та структурне оновлення й Україна повинна обрати освіту як пріоритет – одну з «національних точок розвитку».

Список джерел інформації / references

1. Балыхин Г. А. Система образования как фактор социально-экономического развития России: принципы и организационно-экономические методы управления : автореф. док. экон. наук: 08.00.05 / Г. А. Балыхин. – М. – 2004. – 32 с.

Balyhin, G.A. (2004), "Education system as a factor of the social and economic development of Russia: principles and organizational and economic methods of management", *abstract of Doc. Econ. Sci.: 08.00.05* [Sistema obrazovaniya kak faktor socialno-ekonomicheskogo razvitiya Rosii: printsepy i organizatsionno-ekonomicheskie metody upravleniya, *avtoref. dok. ekon. nauk: 08.00.05*] G.A. Balyhin, Moscow, 32 p.

2. Болгова Е. В. Экономическая роль образования: статистический парадокс или проблемы эффективности? / Е. В. Болгова // Креативная экономика. – 2011. – № 10 (58). – С. 68 – 73.

Bolgova, E.V. (2011), "Economic role of education: statistical paradox or efficiency problems?", *Creative economy* [Ekonomicheskaya rol obrazovaniya: statistichesciy parados ili problemi efectivnosti, *Creativnaya ekonomica*], Moscow, № 10 (58), pp. 68 – 73.

3. Ботнева Н. Ю. Образование и его влияние на рост экономики / Н. Ю. Ботнева, В. Н. Филаткин // Экономика образования. 2002. – 3. – С. 64.

Botneva, H.U., Filatkin V.N. (2002), "Education and its influence on economy growth", *Education economy:Collected papers* [Obrazovanie i ego vliyanie na rost ekonomyci, *Economica obrazovaniya*], Education economy, - № 3, Moscow, pp. 64.

4. Н. Я. Сеницкая. Образование как фактор качества человеческого потенциала региона // Экономика образования. 2004. – №1. – С. 50.

Sinitskaya N.Y. (2004), "Education as factor of quality of human potential of the region", *Education economy* [Obrazovanie kak faktor kachestva chelovecheskogo potentsiala regiona, *Economica obrazovaniya*] Education economy, - №1, Moscow, pp. 50.

Кулініч Оксана Андріївна, канд. екон. наук, доц., кафедра економічної теорії і права, Харківський державний університет харчування і торгівлі. Адреса: вул. Ключківська, б. 276-Б, кв. 125, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: 349-45-54,

Кулинич Оксана Андреевна, канд. экон. наук, доц., кафедра экономической теории и права, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, д. 276-Б, кв. 125, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: 349-45-54, 0502878031
0502878031

Kulinich O., cand. econ. sci, Associate Professor, Kharkov University of Food Technology and Trade, Department of Economic Theory and Law, St. Klochkivska, 276-B, fl. 125, Kharkov, Ukraine, 61051. Tel.: 349-45-54, 0502878031

Зарецька Лілія Миколаївна, ст. викл., кафедра економічної теорії і права, Харківський державний університет харчування і торгівлі. Адреса: пр. Л. Свободи, б. 50, кв.43, м. Харків, Україна, 61202. Тел.: 349-45-54, 0997677128

Zaretskaya Liliya Nikolaevna, ст. препод., кафедра экономической теории и права, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: пр. Л. Свободы, д. 50 кв. 43, г. Харьков, Украина, 61202. Тел.: 349-45-54, 0997677128

Zaretskaya L., master lecturer, Kharkov University of Food Technology and Trade, Department of Economic Theory and Law, Av. Svoboda, 50 fl. 43, Kharkov, Ukraine, 61202. Tel.: 349-45-54, 0997677128

Рекомендовано до публікації канд. экон. наук, проф. Т.В. Андросовою, канд. экон. наук О.В. Кот.

Отримано 15.03.2014. ХДУХТ, Харків.